

Мисик О. А.,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ОСОБЛИВОСТІ СИМВОЛІЗАЦІЇ ЗНАЧЕНЬ ФЛОРОНАЗВ У ТРОПАХ ОСІ ПСЕВДОТОТОЖНОСТІ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ І. КАЛИНЦЯ

У статті розглянуто флороназви, репрезентовані у тропях осі псевдототожності (метафорах, персоніфікаціях, метафоричних епітетах, порівняннях), в індивідуально-авторській картині світу І. Калинця, протезено специфіку їхніх етносимволічних значень.

Ключові слова: флороназва, фітонім, семантика, І. Калинець, картина світу, тропи осі псевдототожності.

В статье рассмотрены флоронаименования, представленные в тропях оси псевдототождества (метафорах, персонификациях, метафорических эпитетах, сравнениях), в индивидуально-авторской картине мира И. Калинца, определена специфика их этносимволических значений.

Ключевые слова: флоронаименование, фитоним, семантика, И. Калинец, картина мира, тропы оси псевдототождества.

In this article we analyze the names of plants, represented in the tropes of pseudoidentity (metaphors, personifications, metaphoric epithets, comparisons) in the individual author's picture of the world of I. Kalynets, and the specifics of their ethno symbolic meaning.

Key words: the names of plants, phytonym, semantics, I. Kalynets, picture of the world, tropes of pseudoidentity.

Мовна картина світу, позначена особливостями народного світосприймання, містить зразки етносимволіки слова. Народ розвиває свої давні світосприймання в міру розвитку власної культури, еволюції суспільних та господарських форм життя [3, с. 3]. З огляду на це актуальним видається опис лексем, семантика яких має глибинні етнокультурні нашарування, у творах окремих письменників, зокрема у структурі тропеїчної системи, що відображає особливості авторського мислення. Аналіз етносимволіки слова в художній мові дає змогу з'ясувати картину світу певного етносу; традиційні риси менталітету народу, що залишаються незмінними протягом століть; зміни у світогляді нації на певному етапі історичного розвитку; індивідуальні особливості світосприйняття автора.

Феномен індивідуальної поетичномовної картини світу визначається взаємодією кількох чинників: національної мови та її словника, традицій поетичного мовлення з його естетичною настановою, індивідуальної мовотворчості, особистих уподобань і орієнтирів автора, які визначаються психологічним типом особистості [2, с. 187-188].

Природне середовище, зокрема рослинний світ, формує образні стереотипи сприйняття та осмислення дійсності представниками певної етнокультури. Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати функціональні особливості флороназв (фітонімів) у тропях осі псевдототожності в поетичних текстах І. Калинця.

Родовим тропом псевдототожності вважають метафору. Тотожність, об'єктивовану нею, в лінгвістичній науці трактують як псевдототожність, тобто як тотожність об'єктивно існуючої та покладеної в основу переносу ознаки" [7, с. 37]. До інших тропів, в основі яких лежить ця логіко-лінгвістична категорія, зараховують персоніфікацію, метафоричний епітет, метафоричний перифраз, оксюморон, алегорію тощо [8, с. 59]. Різні види порівняння відносять до координати власне подібності, в яких зменшення ступеня схожості вербалізовано вказівкою на спільну ознаку (*tertium comparationis*), що призводить до розмежування суб'єкта осмислення та об'єкта зіставлення. На думку Н. Арутюнової, порівняння вказує на подібність предметів незалежно від того, чи вона постійна, чи минула, а метафора об'єктивує лише постійну якість предмета [1, с. 282].

Питання рослинної символіки уже було предметом вивчення в працях як українських, так і зарубіжних мовознавців. Зокрема, О. Потебня, досліджуючи на матеріалі народних пісень основні слов'янські символи, виділив групу рослинних символів, визначив особливості їхнього функціонування та їх зв'язок з народними традиціями, віруваннями, обрядами [9]. Його ідеї знайшли продовження у працях таких науковців, як Л. Голуб, Л. Колесникова, В. Кононенко, О. Сімович, О. Таран та інших.

Рослинна символіка відображає землеробський спосіб життя українців, їхні звичаї, вірування, одвічний інтерес "до великої таємниці безперервно-циклічного відтворення живого зела із зерна" [11, с. 343], бо часто рослини "бачилися людині носіями певної магічної сили, до того ж не позбавленої зв'язку з потойбіччям (бо проростання відбувається саме з-під землі), а отже, і з її власними предками" [11, с. 343].

Фітоніми на позначення дерев, кущів, квітів, трав і злаків, що є компонентами тропів осі псевдототожності, в поетичних текстах І. Калинця часто реалізують етносимволічні значення. Розглянемо це на конкретних прикладах.

Калина у свідомості народу є символом духовного життя жінки, уособлює її дівочість, красу та кохання, заміжжя, радість і горе, родинні почуття [3, с. 269]. Метафорична тотожність *калина – жінка* є основою багатьох персоніфікацій: *Запрошує гостей на обійстя калина, / вдягнувши в китиці багрові жовту плахту* [4, с. 28]; *іде до калини свататися місяць, / і дід поважно піде відчинять ворота* [4, с. 29]. Як і у фольклорі, калина у поетичних текстах асоціюється з Україною: *У наших державах панує культ / припалої ниць калини* [4, с. 49]; *Йшли ми, Панно, з України, / і вломили пук калини* [4, с. 332]. Завдяки вживанню епітета *пречиста*, закріпленого за лексемою *діва*, в іншій поезії автор створює метафоричний образ, який акумулював семантику "жінка" та "Україна": *Помолімося мріям нашим дочасним / під пречистою калиною, що чесно додівичила* [4, с. 53]. Тут фітонім *калина* символізує неперервність життя, українського роду [10]: *з-під омофору калини*

/ покровительки розмноження / ми вийшли у світ [4, с. 123]; *Росте калина на подвір'ї, / сини з калиною ростуть. / Ми тут жили, вмирали тут, / бо тут калина на подвір'ї* [4, с. 410]. “Символізуючи відновлювану від покоління до покоління кров українського народу, калина тим самим символізує його невмирущість, непідвладність часові... Єдинокровність, однак, пов'язує народ не лише в часі, а й у просторі. Отже, червона калина трактується як засіб магічного зв'язку між людністю України” [10]. Червона калина виступає також символом українського козацтва, війська, що знайшло підтвердження у “Міфі про козака Мамає”: *за те тобі Божя Матінко / від святого зміборця Юра / Козака Тура / Червона Калина / власною рукою у знак / “тут був Гришко / Тур-козак”* [5, с. 462].

В українській етнокультурі полісемантичним є образ верби як символу українського села, важливого свідка людської діяльності і стосунків. Звідси метафоричний епітет *вер'бяне дитинство: Їх бачу із заплещеними очима. / Вони – дерева мого дитинства, / тому воно – вер'бяне. / Коли інші народи / висаджували понад дороги / яблуні і черешні, / то мій – плакав верби...* [4, с. 417]. Краса, сила і велич верби, закріплені у свідомості українця, сприяли подальшому переосмисленню дерева саме як національного символу [3, с. 73]. У поезії І. Калинця це засвідчує тотожність “*наша мова – пруття вербове*”. Метафора побудована на міфологічній основі: віруваннях предків в те, що верба вмє говорити й плакати: *нашою мовою є: / пруття вербове ... / за ніч / у слоїку / розпуклося баранцями / виповнилося / округлилося / як повноголосся наше / тепер наш дім / повен мови / предків* [5, с. 480]. Указана флороназва реалізує тут також семантику “та, що забезпечує зв'язок поколінь”.

У вірші “Перун” актуалізуються міфологічні уявлення слов'ян, пов'язані з дубом як символом міцності, витривалості, могутності, звідси і асоціації дуба з Перуном: *Осиротіли подніпровські горби високорівні. / З-під скосогору з драгви Перун вилазить. / Дубове своє тіло задубіле під дубом гріє / (золоті вуса русалкам пішли на прикраси)* [4, с. 41].

Фітонім *терен* зазвичай реалізує семантику “страждання”. І. Калинець у своїх творах проводить паралель між стражданнями Ісуса Христа та України: *Вкажи на мене, Магдалино, / перстом ласкавим: “Се Людина, / йому не буде воскресінь. / Живе хвилину племінку, / розчиниться у тій хвилині, / що так жадана Батьківщині, / її терновому вінку”* [5, с. 531]. За давніми повір'ями, терновий вогонь має очищувальну й оберегову силу, він вважається ідеальним [3, с. 592]. В І. Калинця він виступає найвищим мірилом: *Є певно щось понад вогонь терновий, / коли мене жене настійливо на прю!* [4, с. 298].

Традиційне тлумачення образу липи, яка, за визначенням М. Малохи, символізує жіноче начало, є берегинею роду [6, с. 104], реалізоване за допомогою персоніфікації, засвідченої звертанням: *опікунко родинного тепла / прамамо двору липо / впусти нас до свого дулла / як до собору на молитву / ... вже подавився поговор / дзвенить весільний поїзд / опікунко сім'ї вповіж / свою предвічну повість* [4, с. 99].

З-поміж флороназв на позначення квітів і трав виділяються *соняшник, троянда, рожжа, ружа, барвінок, сон-зілля, папороть, євшан-зілля* тощо.

Індивідуально-авторське світосприйняття значною мірою демонструють тропи, до складу яких входить лексема *соняшник*. У творах багатьох письменників ця рослина виступає одним з атрибутів України [3, с. 567]. Це знайшло підтвердження і в текстах І. Калинця: *поясни / що наша земля / має досить коріння / десь у засипаних городищах / стілих мечях / покришених дзбанах / соняшниках колядок* [5, с. 420]. Виявлено випадки використання лексеми *соняшник* зі значенням “світло, сонце”, що теж характерне для мовної картини світу українців, зокрема в порівнянні: *обпалюєш мене ясним тілом / як сонях золотими язиками / як сонце облетілими пелюстками* [4, с. 445].

Папороть – чародійна квітка, яка, за легендою, нібито розцвітає в ніч на Івана Купала, загорається дивним вогнем і показує місце, де сховано скарби [3, с. 433]. Подібне значення об'єктивується у вірші “Щастя”: *На наших емблемах на глум цвіте / папороті святоїванське зілля, / якого понині ми не знайшли ніде / в облудливім лісі, що порохом світить* [4, с. 50].

Євшан-зілля – символ пам'яті; рідної землі, Батьківщини; своєрідний пароль українців [10]. За легендою, засвідченою в Іпатівському літописі, ця рослина зцілює від звородніння, і якщо навіть хто забуде свою батьківщину, то, понюхавши його, пригадає [3, с. 213]. В аналізованих поезіях таке символічне значення вказана лексема реалізує в персоніфікаціях, метафорах, метафоричних епітетах: *стен / з якого вимігрувало зілля / євшану* [4, с. 167]; *лотосом забуття / все ще втішається / у чужій стороні / євшан тут безсилий* [5, с. 487]; *зронять не трояндні парфуми / а євшановий аромат вітчизни* [4, с. 296].

В українській традиції троянда – символ краси, кохання [10]. Це також стало основою для творення численних тропів осі псевдототожності (порівнянь, символів, епітетів): *Діві з вином не сидіти, / не сивіти, коли гожо / розцвітає на свічадах, / як троянда у кристалі* [4, с. 219]; *Коли забракне слів / і не рятують ямби, / до тебе шлю послів – / полум'яні троянди* [4, с. 313]. Із символічним значенням “кохання” І. Калинець вживає фітоніми *ружжа, рожжа*: *Ні разу на стикові наших долонь / не розцвіла червона ружжа* [4, с. 55]; *коли серця вибухають, як пуп'янки ружжі* [4, с. 31]; *Ми тоді були спроможні / в поцілунках і у снах / обезглавлені рожжі / воскресити по тинах* [4, с. 314].

Яскравий поетичний образ створений автором у поезії “Сестра. Айстра”. Символізацією лексеми *айстра* автор досягає сумного настрою, усоблюючи, відповідно до традиції, журливу передосінню та ранню осінню пору [3, с. 10]: *Найвірніші – айстри, / які приходять, / коли вже нема нікого ... / Ти також айстра / у між камінні старого Міста. / Ще осінь наша далеко, / Сестро й Айстрами, / чому ж так?* [4, с. 506].

Символом любові до рідної землі, до свого народу виступає мальва. “Не було села, а в ньому хати, де не палякотили б під вікнами мальви – ці незрадливі обереги нашої духовної спадщини. Всім, хто вирушав у далеку дорогу, вони нагадували: там земля мила, де мати родила!” [10]. У поезії “Стріха” письменник використовує

метафорично переосмислений фітонім для створення образу дому: *Підперта здавна тендітними колонами мальв, / ще від Івана стрипихата зілля сухозіллям* [4, с. 34].

В українській етнокulturі барвінок щедро наділений символікою особистого щастя, а також дівочтва, дівочої краси [3, с. 27]. Ця рослина – незамінний атрибут у весільних обрядових діях, на що вказує поет у вірші "Барвінок": *мій батенько Коровай / матінка Весілля* [4, с. 443].

У творах І. Калинця експлікуються уявлення наших предків про чудодійну силу сон-зілля, яке допомагає дізнатися про майбутнє (зазвичай за допомогою віщого сну) [3, с. 564]: *ото кладіть / звечора під голову / мою утопію / про рай-сни* [4, с. 439].

Символічного значення набувають і назви злакових культур. У побажаннях "*З води, з пречистої роси, / з дуги – веселки – радівниці, / із яро-злотої пшениці, / з води, з пречистої роси ...*" [5, с. 279] флороназва пшениця втілює традиційне символічне значення – "те, що асоціюється з достатком, багатством, радістю, заможним життям" [3, с. 491]. Лексема *жито* як символ життя [3, с. 221] в поєднанні з епітетом *збите* в поезії "Український вінок" асоціюється зі смертю, понівеченим життям: *Висить вінок на житечку, / а житечко збите. / Пішло дівча у завійці / чорною вдовою* [4, с. 433].

Проведені нами спостереження засвідчують, що фітоніми у складі тропів осі псевдототожності (метафор, персоніфікацій, метафоричних епітетів, порівнянь) в індивідуально-авторській картині світу І. Калинця є етносимволічно навантаженими і відіграють важливу роль не лише як засіб відтворення дійсності та досягнення образності, а й як спосіб закоріненого у народному світогляді мовомислення поета. Аналіз тропів, що виникають на основі різних логічних зіставлень об'єктів позамовної дійсності, дає змогу змоделювати етнокulturну картину світу українського народу. У цьому вбачаємо перспективність подібних досліджень.

Література:

1. Арутюнова С. Д. Язык и мир человека / С. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Губарева Г. А. Феномен поетичної мовної картини світу / Г. А. Губарева. // Вісник ХНУ. – 2002. – № 538. – С. 186-190.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокulturи : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Калинець І. М. Поезії / І. М. Калинець. – Львів : Піраміда, 2008. – 608 с.
5. Калинець І. М. Слово триваюче: Поезії / І. М. Калинець. – Харків: Фоліо, 1997. – 542 с.
6. Малоха М. Образ липи и калины в традиционной культуре и языке славян / М. Малоха. // Матеріали V конференції. Мова і культура: в 5 т.: Т. IV. – Київ: Collegium. – 1997. – С. 102-109.
7. Молотаєва Н. В. Асоціативно-образний апелює у структурі повістей Т. Г. Шевченка та його лексикографічна інтерпретація / Н. В. Молотаєва. // Мовознавство. – 1990. – С. 36-41.
8. Охрименко Т. В. Эволюция системы тропов псевдототождества в русской поэтической речи (на материале фольклорных произведений и текстов в жанре фольклорных стилизаций XVII–XX вв.): монографія / Т. В. Охрименко. – К. : ООО "Аграр Медиа Групп", 2011. – 330 с.
9. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии // Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М., 1989. – С. 285-378.
10. Словник символів / [заг. ред. О.І. Потапенко, М.К. Дмитренко]. – К. : Народознавство, 1997. – 156 с. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/evshan/symbol.htm>
11. Сто найвідоміших образів української міфології / [заг. ред. О. Таланчук]. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.